

Szabó Miklós
1998. 11. 14. HETEK ONLINE

Puha diktatúra kemény demokrácia **A Kádár-rendszer öröksége**

A Kádár-rendszer megítéléséről nem folynak viták, értékelésében a magyar társadalom mégis megosztott.

A rendszerváltó politikai erők elítélik, kényszer? örököse, az MSZP lehetőleg elkerüli az állásfoglalást, a társadalom zöme pedig nyolc év után is várakozó állásponton van a "kis átkos" értékelését tekintve. A rendszerváltók egy része a triviális antikommunizmus álláspontjáról lényegében Bibó egykori "túlfeszített lényeglátásával" ítéli meg a letűnt rendszert: csak a lényegét látja benne: azt, hogy "pártállam" volt, politikailag a világ eddig legtotálisabb diktatúrája, és alacsony hatékonyságú bürokratikus államgazdaság, amelyet életidegen és fanatikus ideológia tett még külön visszataszítóvá. Ez a felfogás nem tesz különbséget a kommunista rendszer korszakai és a különböző korszakokban eltérő sajátosságokat is mutató politikai modellek között.

A rendszerváltó irányzatok másik része számára a Kádár-rendszer a kommunista szisztéma Sztálin (és Rákosi) utáni korszakának sajátos magyarországi változata volt, amely az 1960-63 között lebonyolított amnesztia után alakult ki, amikor a Kádár-vezette hatalom szabadon

engedte az ötvenhatos forradalom után börtönbe vetett politikai foglyokat, és ezzel enyhítette az őt körülvevő politikai légkört. Ennek az amnesztia utáni rendszernek egyik sajátossága volt a nyugati sajtó által emlegetett "gulyáskommunizmus", amelyet így jellemezhetünk: a rendszer sikeres erőfeszítést tett arra, hogy a lakosság alapellátását folyamatosan, fennakadások, sorbanállások nélkül biztosítsa; a másik pedig az 1990-es rendszerváltás után "puha diktatúraként" emlegetett gyakorlat, amelyet úgy írhatunk le, hogy a rendszer nem fejtette ki azt a maximális elnyomást, amelyre elnyomó apparátusa képes lett volna.

Az MSZP politikai elemzői is megoszlanak az utóbbi értelemben felfogott Kádár-rendszer értékelésében. A rendszerváltáshoz csatlakozott irányzatok a Kádár-rendszert a "brezsnyevi pangás" "sajátosan magyar útjának" tartják, a rendszerváltást fékezni szándékozó irányzat pedig a Kádár-rendszert az 1990-es rendszerváltás előtörténetének tekinti, ahol jelen voltak mindazok az erők és tendenciák, amelyek a rendszerváltást hordozták. Számukra a Kádár-vezetés az 1963 utáni kezdetektől kezdve "reformkommunista" volt, s csak a szovjet elvárásokra való tekintettel nem szánta rá magát mindarra, amire Németh Miklós kormánya a szovjet nyomás lazulásával "irányt vett".

Az MSZP-ben mindezek a megfontolások csak kulisszák mögött vetődhetnek fel. Ha a vezetés a "pangás"-t nyilvánítaná a Kádár-rendszer lényegének, tagságától szigetelődne el, ha pedig az "előfutár" szerepet vindikálná a "kádárizmusnak", politikai karanténba kerülne a szocialista párt. A társadalom széles tömegei máig értetlenül állnak az előtt a rejtély előtt, hogy a Kádár-rendszer hosszú időn át magasabb életszínvonalat tudott biztosítani a jelenleginél, viszont a nyolcvanas évek végén ez egyik napról a másikra, átlátható előzmények nélkül megváltozott, és a kádári hatalom, hogy elkerülje a küszöbön álló katasztrófászer? életszínvonal-esés politikai következményeit, amelynek bekövetkeztét pontosan előre látta, valamint hogy ne kelljen konfrontálódnia a társadalom emiatti esetleges lincshangulatával, átengedte a hatalmat olyan ellenfeleknek, akik mögött nem állt a lengyel Szolidaritással összehasonlítható tömegtámogatás, akik a rendszert saját erőből megdönteni nem tudták volna.

Börtön helyett közömbösítés

A Kádár-rendszert a forradalom sokkhatása arra készítette, hogy ne elégedjen meg az ellenállás erőszakos felszámolásával, hanem azt is elérje, hogy a társadalom hosszú távra feladja a rendszerrel szembeni érzelmi szembenállást. Ezt csak engedményekkel érhetette el, így rászánta magát az amnesztia, amit úgy állított be, mintha a Nyugatnak tett engedmény volna annak fejében, hogy az ENSZ-közigyűlés napirendjéről levették a magyar ügy tárgyalását.

Az engedményt a Kádár-rezsim a maga szempontjából rendkívül eredményesen hajtotta végre. Sikert ért el, hogy a társadalom nem győzelemként élte meg, hanem a rendszer túlereje újabb megnyilvánulásaként. A nép nem azt látta a közkegyelemben, hogy lám csak, nem merték benn tartani az elítélteket, hanem azt, hogy lám, olyan erősnek érzik magukat, hogy még ezt is meg merik tenni; már nem látnak veszélyt a foglyok kiszabadulásában. A Kádár-vezetés nem számolt azzal, hogy a társadalom zömét rövid időn belül maga mellé állíthatja. Megelégedett azzal, hogy politikailag semlegesíti a társadalom többségét. A semlegesítés és nem az elnyomás maximalizálása lett az uralomfenntartás stratégiája. Ez volt a sokat emlegetett puha diktatúra lényege. Ezt fejezte ki Kádár nevezetes jelmondata: "Aki nincs ellenünk, az velünk van!" A kádári hatalom a semlegesítést eredetileg átmeneti visszavonulásnak szánta, afféle pótmegoldásnak. Később kiderült számára, hogy a pótszer

jobb, mint az eredeti, amelyet eredetileg pótolni hivatott volt. A politikai közömbösséggel stabilabbá lehet tenni a diktatúrát, mint a zsúfolt börtönökkel. A "kádárizmus" egyik erőssége kétségtelenül rugalmassága és tanulási képessége volt, amellyel más esetekben is fel tudta ismerni, hogy a szükségmegoldások sikeresebbek a rendszer "klasszikus" módszereinél.

Ideológiamentes ideológiák

A takaréklángon tartott elnyomás és az alapellátás biztosítása mellett a "rendszer" a politikai semlegesítés kedvéért megadta a társadalom számára azt, hogy kivonult a magánéletből, lemondott annak hatalmi ellenőrzéséről. Megszűntek a szabadidőtől megfosztó vonalas programok: nem kellett szemináriumra járni, faliújságcikket írni, vasat gyűjteni vagy kényszerűen tömegsportot űzni. Munkaidő után a "dolgozó" hazamehetett vagy elmehetett a kocsmába. A magánélet felszabadulása óriási engedmény volt a Rákosi-rendszer ellentétes gyakorlata után. A rendszer hallgatólag lemondott az ideológiáról is. A triviális antikommunizmus hívei számára ez a megállapítás valószínűleg hihetetlennek tűnik. Számukra a Kádár-korszak is, hasonlóan a Rákosi-korszakhoz az agyonpolitizáltság és az ideológia-túltengés időszaka volt. Valójában az ideológia erodálódott. Az odafigyelők kivehették a hatalom mimikájából az "üzenetet", hogy az ideológiát nem kell komolyan venni. Megszűntek a politikai kampányok, elhalkult a Nyugat elleni uszítás, nem volt ellenségkép. Az ideológia a semlegesítést összegző idézett lózungon kívül arra a tömondatra szűkölt, hogy "1956-ban ellenforradalom volt".

Azonban ezt sem hangoztatták túl sokat. Inkább elfeledtetni akarták a forradalmat, mint ideológiai harcot folytattak ellene. A hatalom nem mondott le a társadalom tudatának az ellenőrzéséről, de nem ideológiával akarta uralni, hanem ideológiamentességgel. Ugyanis ez lehetséges. Ha nincs ideológia, akkor nincsen eszmei keret és fegyverzet a rendszer bírálataira. A problémák nem állnak össze egységes képpé, megmaradnak elszigetelt esetekként.

Az ellátás ára

A rezsim az elnyomás csökkentése mellett fontosnak tartotta azt is, hogy az életszínvonal fölötté legyen a társadalom tűrési küszöbének. Ezt a szintet azonban csak akkor tudta elérni, ha a fogyasztást a fölé a szint fölé emeli, amely a "szocialista gazdaság" teljesítményéből adódik, ha művileg nem emelik meg. A gazdaság teljesítményéből adódó "természetes" fogyasztási szint és a Kádár-rendszer által az egész korszakon át művi beavatkozással e fölé emelt fogyasztási szint ellentmondása volt az az "időzített bomba", amely végül a rendszert, ha zaj nélkül is, de felrobbantotta. Az ötvenes évek második felében és a hatvanas években a beruházások visszafogásával emelték a fogyasztási szintet, a hetvenes évektől kezdve pedig ismeretesen nyugati kölcsönök felvételével.

A hatvanas évek közepén nyilvánvaló volt, hogy a beruházási ütem csökkentése nem tartható tovább, növelése viszont életszínvonal-csökkentést von maga után. A "rendszer" legmagasabb vezetési szintjén nyilvánvaló volt, hogy a termelést hatékonyabbá kell tenni. Megszületett a gazdasági reform programja. Az adminisztratív államgazdaság piaci rendszerre való átállításának azonban politikai akadály volt. Ha következetesen végig viszik, elkerülhetetlen lett volna a "politikai reform" is, a diktatúra bizonyos mértékű pluralizálása, amely intézményes keretet ad a piaci viszonyok között artikulálódó érdekkülönbségek kezelésének. Ezt a diktatúra nem engedhette meg; ez alapjaiban érintette volna. A reform nem bontakozhatott ki, és

megoldást adott átmenetileg a problémára az, hogy a világpiac alakulása lehetővé tette nyugati kölcsönök felvételét. A kölcsönök nem hozták magukkal a szocialista ipar olyan mértékű korszerűsítését, amely a nyugati piacon versenyképessé tette volna. A fejlesztésnek pedig egyetlen forrása az lehetett volna, ha megkeresik azt a dollármenynyiséget, amellyel korszerű nyugati technikát tudnak vásárolni.

A "szocialista ipar" azonban modernizálhatatlannak bizonyult. Hiába vettek nyugati gépeket, azok a bürokratikus struktúrában nem működtek azzal a hatékonysággal, mint a nyugati piacgazdaságban. Hiába volt automata gépsor a főtermék gyártására, ha nem hasonló gépsor szolgálta ki anyaggal, hanem segéd munkások hada botorkált körülötte, akiket nem lehetett leépíteni, mert mi lett volna a mitikus teljes foglalkoztatottságból. Maradt felvevőként a szovjet piac, amely átvette a korszerűtlen terméket. Átsegített a pillanatnyi elhelyezési nehézségen, de hosszú távon az elmaradottságot konzerválta. Nem tudott ezen segíteni a "második gazdaság" sem, az állami szektor pórusaiban működő csökevényes magán kisgazdaság. Csupán az alacsony termelékenység? élőmunka-bázist szélesítette, és ezzel maga is akadályozta a korszerűsítést.

A Kádár-vezetés viszonylag hamar átlátta, hogy a szocialista nagyipart ennyi hitellel sem tudja modernizálni, és a felvett kölcsönöket életszínvonal-emelésre fordította. Ezzel rövid távon leszerelte az esetleges elégedetlenséget, hosszú távon azonban újratermelte az elmaradottságot. A termelést az egész "táborban" nem egyre termelékenyebb termelőeszközökkel bővítették, hanem a hosszú időn át nem változó termelékenység? gépek mennyiségi szaporításával. Ez volt a reformközgazdászok által sokat emlegetett extenzív növekedés. Ez a nyolcvanas évekre még a Szovjetunió kimeríthetetlennek gondolt energia- és nyersanyagforrásait is felélte. A "vas és acél országaiban" már vas és acél sem volt. Vészesen fogytak az olajkészletek is. Ez megkondította a halálharangot. A Kádár-rendszer látta a közeledő vészt, és idejében átengedte a hatalmat ellenfeleinek, s vele átruházta a csődtömeg gondnok szerepét.

A társadalom demoralizálása

A rendszer politikai megítélését végiggondolva a kritikus kortárs számára is megválaszolandó a kérdés: méltánylást érdemel-e, hogy a puha diktatúra az elnyomottak számára "otthonossá" tette az elnyomást és ezzel könnyebbé tette pszichikailag életüket, vagy pedig elítélendő az a demoralizáló hatás, amely ezzel az "otthonossággal" megszüntette a társadalom ellenálló képességét és megfosztotta egészséges közösségi öntudatától. A kérdésre még sokáig különböző feleletek fognak elhangzani. E sorok írója a második választ adja. Bármennyire patetikusan hangzik is, a Kádár-rendszernek is tanulsága, hogy az elnyomásba akkor sem szabad beletörődni, ha nem látszik megváltoztatásának közeli lehetősége. Talán igazuk van azoknak a túlélés-prédikátoroknak, akik azt állítják, hogy nem lehet egy életet lelki torzulás nélkül "ökölbe szorított kézzel" leélni, de talán nagyobb igazság az, hogy távlat nélkül esetleg nem is érdemes. Ha a magyar társadalom "lengyel lélekkel" éli meg a "leglakájosabb barakk" helyzetét, felszabadulásként élhette volna meg a kikényszerítetlen rendszerváltást is, és ez átsegítené sok tekintetben a rendszer rászakadt csődtömege következményeinek elszívására.

A rendszerváltás után rászakadt az országra a csendesen, de mégis összeomlott rendszer öröksége. A szocialista nagyipar korszerűtlen volt, és nagy részét nem lehetett modernizálni, csak megszüntetni. Az örökség legterhesebb gazdasági része az, hogy a megmaradt ipar

többsége ma is az orosz piacon tudja csak elhelyezni még mindig korszerűtlen termékeit, és ez hosszú távon most is újratermeli az elmaradottságot. A társadalom felszabadult a diktatúra uralma alól, de nem élvezi elnyert szabadságát, hanem a magánélet háborítatlanságát sírja vissza, amelynek otthonosságát elvette a munkanélküliség fenyegető réme és a megszorított megélhetési gondok megfosztották kádárkori háborítatlanságától. Örökölt maradt a hatalom túlerejének a víziója, amely kialakította azt az életstratégiát, hogy a rossz törvényt nem megváltoztatni kell, hanem megkerülni.

A puha diktatúrát a kemény demokrácia követte. Nehéz hozzá alkalmazkodni.

Mindent egybevetve: a Kádár-rendszer öröksége az a helyzet, amelyben kimerültek az életszínvonal művi emelésének lehetőségei. Azon az életszínvonalon kell élnünk, ami a magyar gazdaság teljesítményéből művi beavatkozás nélkül adódik.